

YENİ SAĞ VE DEMOKRATİKLEŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRKİYE'Sİ ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE NEW RIGHT AND DEMOCRATIZATION: THE CASE OF TURGUT ÖZAL PERIOD IN TURKEY

İsmail KURUN¹

Öz

Yeni Sağ, klasik liberalizmin iktisadî yönü ile muhafazakar siyasetin bir araya gelmesi sonucu oluşmuş eklektik bir küresel siyasî harekete verilen isimdir. 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Yeni Sağ hareketin, Samuel Huntington'un üçüncü demokrasi dalgası olarak isimlendirdiği siyasî olguya paralel bir gidişat izlemesi dikkat çekicidir. Bu makalede yaygın bir şekilde Yeni Sağ'ın Türkiye temsilcisi olarak görülen Turgut Özal'ın iktisadî ve siyasî politikaları ile demokratikleşme arasındaki ilişki incelenmektedir. Makalenin bulgularına göre Özal'ın siyasî programı, ekonomide liberalizasyon, bireysel hak ve hürriyetlerin güçlendirilmesi ve genişletilmesi, sosyopolitik yaşamda sivilleşme ve demilitarizasyon, kamu bürokrasisinde daralma ve devlet teşkilatlanmasında yerelleşme olmak üzere Türkiye'nin demokratikleşmesine çeşitli katkılarda bulunmuştur. Bu nedenle makale liberalizasyon politikaları nedeniyle Yeni Sağ ile demokratikleşme arasında doğru orantılı bir ilişki bulunduğuna çıkarımı ile son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Sağ, demokratikleşme, Türkiye, liberalism, Turgut Özal*

Abstract

The New Right is the name attributed to an eclectic governmental program that came into being by the combination of classical liberal economy and political conservatism. Originated in the late 20th century, the New Right seems to be related to a parallel political phenomenon that came to be dubbed by Samuel P. Huntington as "the third wave of democracy." This article examines the relationship between democratization in 1980s and the politico-economic policies of Turgut Özal who has commonly been deemed the Turkish representative of the global New Right movement. The findings of this study suggest that Özal contributed to democratization in Turkey by liberalizing Turkish economy,

¹ Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, ismailkurun1@gmail.com

strengthening individual rights and freedoms, demilitarizing the sociopolitical life, shrinking the public bureaucracy and decentralizing governmental institutions. From this respect, this article concludes that there is a positive relation between the New Right and democratization because of the liberalization policies of the New Right.

Keywords: *New Right, democratization, Turkey, liberalism, Turgut Özal*

1. GİRİŞ

Yeni Sağ, liberalizm ve muhafazakarlığın belirli şartlar altında birleşmesi sonucunda ilk olarak İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan melez bir siyasî harekettir. Yeni Sağ'ın ilk ana damarı klasik liberalizmin iktisadî yönüdür. Liberalizmin, genellikle, İngiltere'de 17. yüzyılın ikinci yarısında John Locke'un siyaset teorisi ile beraber ortaya çıktığı kabul edilir. 18. yüzyılda ise Adam Smith'in, Locke'un fikirlerinden de faydalanarak geliştirdiği ve daha sonra klasik iktisat olarak adlandırılacak olan liberal iktisat, 1929 ekonomik bunalımı ile önemli ölçüde sorgulandı. Bu ekonomik kriz iktisadî liberalizm ile sıkı bir yakınlık içinde olduğu düşünülen kapitalizmin piyasanın kendi kendine işlediğine dair önkabulünün fiilen yanlışlanması olarak yorumlandı ve kendi haline bırakıldığında piyasanın öngörülmelik sorunlara yol açabileceği yönünde fikirler geliştirildi. Bu fikirlerin başını çeken Maynard Keynes, devletin ekonomiye belirli şekillerdeki müdahalelerinin piyasanın başarısızlığını önleyeceğini ve iktisadî gelişmenin bu şekilde sürdürülebileceğini düşündü ve bu fikirlerini sistematik bir şekilde ortaya koydu. Sonraları Keynesyen ekonomi olarak adlandırılacak bu fikirler sanayileşmiş Batı toplumları tarafından iki savaş arası dönem ve sonrasında 1970'lere kadar uygulamaya konuldu. Ancak 1960'lardan itibaren Keynesyen ekonominin verimsizliğe yol açtığını ve özgürlükleri baltaladığını öne süren fikirler geliştirildi. Friedrich von Hayek ve Milton Friedman'ın başını çektiği ve bir süre sonra neoliberalizm olarak adlandırılacak bu fikirler serbest piyasa ekonomisini ve girişim özgürlüğünü savunmaktaydı (Heywood, 2011).

Yeni Sağ'ın ikinci ana damarı olan muhafazakarlık ise 18. yüzyılın son çeyreğinde Fransız Devrimi'ne tepki olarak Edmund Burke tarafından geliştirilmiş; gelenek, milli birliktelik, aile ve ahlaka vurgu yapan bir ideoloji idi. Muhafazakarlık, devrimler çağı olarak adlandırılan 19. yüzyılda inişe geçti ve gittikçe otoriterleşti. Ancak muhafazakarlık, 1970'lerden itibaren Batı Avrupa ve Amerika'da artan suç oranları, ailenin çözülmeye başlaması, hippie gibi yeni genç hareketleri, uyuşturucu madde kullanımındaki dramatik artış gibi nedenlerle tekrar popülerlik kazandı. Muhafazakarlar dinin kamusal alandan çekilmesinin Batı toplumlarındaki söz konusu yozlaşmayı beslediğini öne sürdüler ve bu nedenle sosyal hayatta kilisenin daha büyük rol oynamasını istediler. Bütün bu isteklerle birlikte yükselen muhafazakarlık, Yeni Sağ siyasî program şemsiyesi altında liberal iktisada eklemelendi (Vincent, 2010).

İngiltere'de Margaret Thatcher'ın, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Ronald Reagan'ın 1970'lerde iktidara gelmesiyle Yeni Sağ siyasî program uygulamaya konuldu. Devletin ekonomiye müdahaleleri dramatik olarak azaltıldı; aile, milli birliktelik, din/ahlakî değerler üstündeki vurgu güçlendi; göç politikaları sıkılaştırıldı. Yeni Sağ'ın özellikle iktisadî uygulamaları, kendilerinden istenilen sonucu verince, küreselleşmenin de etkisiyle diğer Batı ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere dünya genelinde çeşitli ülke hükümetleri tarafından kopyalandı (Sargent, 2009).

Bu makalede, sıklıkla küresel Yeni Sağ hareketinin Türkiye temsilcisi olarak nitelendirilen

Turgut Özal döneminde Türkiye’de demokratikleşme incelenecektir. Makalenin araştırma sorusu şudur: “Turgut Özal döneminde Türkiye’de demokratikleşme alanında herhangi bir gelişme kaydedilmiş midir? Kaydedilmiş ise bunun Özal’ın uyguladığı Yeni Sağ politikalar ile ilişkisi var mıdır?” Makalede ilk olarak yukarıda yükselişi açıklanan Yeni Sağ hareket detaylı bir şekilde ele alınacak, sonrasında liberalizm ve demokrasi ilişkisi üzerinden liberalleşme ve demokratikleşme ilişkisi tartışılacak ve Türkiye’de Turgut Özal’ın iktidara gelmesi ile beraber uygulamaya konulan liberal politikaların Türkiye’de demokrasiyi nasıl etkilediği araştırılacaktır.

2. YENİ SAĞ HAREKET VE DEMOKRATİKLEŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Yeni Sağ’ın klasik liberalizmin iktisadî veçhesinin muhafazakârlık ile eklemelenmesi sonucu ortaya çıkan melez bir ideoloji olduğu ifade edilmişti. Bu nedenle Yeni Sağ’ın ana hatlarını ortaya koymak için bu iki bileşenin her ikisinin de incelenmesi gerekir.

Bu iki bileşenden birincisi olan liberalizm, yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, 20. yüzyılın ikinci yarısında bir Keynesyenizm eleştirisi olarak genellikle neoliberalizm adı altında tekrar popülerlik kazanmıştır. Maynard Keynes, 1929 ekonomik buhranından sonra piyasa başarısızlıklarını engellemek için devletin piyasaya müdahalesini tavsiye ettiği için sanayileşmiş ülkelerde 1929 yılından itibaren karma ekonomi modeli uygulamaları başlamıştı. Bunun sonucunda 1960’lara gelindiğinde bu ülkelerde bürokrasiler epeyce genişlemiş ve ekonomik verimsizlik, kırtasiyecilik ve girişim eksikliği gibi bazı iktisadî problemler ortaya çıkmıştı (Ball vd., 2014, s. 72-78). O dönemlerde Avusturya İktisat Okulu’nun en önemli isimlerinden olan Ludwig von Mises’in bürokrasi ve sosyalizm eleştirileri daha fazla gündeme gelmeye başladı. Mises, bir kurum olarak bürokrasinin çalışmasını ampirik bir sosyalizm eleştirisi olarak kurgulamıştı; çünkü sosyalizm, ona göre, aslında tüm iktisadî ihtiyaçların bürokrasi eliyle karşılanmasına yönelik beyhude bir girişimdi. O nedenle bürokrasinin incelenmesi sosyalizmin uygulanma imkansızlığının iyi bir örneği olabilirdi. Mises’e göre bürokrasi tabiatı itibariyle genişleme temayülü olan ve bu nedenle insan hayatının her yönünü kontrol etme tehlikesini içinde barındıran bir kurumdur. Bürokratik idare tarzı ticari zihniyetle taban tabana zıttır ve bürokrasi totaliteryanizmin aracıdır. Ona göre, özgür bir toplum için yapılması gereken bürokrasiyi olabildiğince küçültmek ve serbest piyasa ekonomisini yerleştirmektir (Mises, 2010, s. 34-39).

Benzer şekilde Friedrich von Hayek ve Milton Friedman planlı ekonomik modele yönelik ağır eleştiriler geliştirdiler. Onlara göre karmaşık endüstri toplumlarında ekonominin bürokratlar tarafından planlı bir şekilde yönetilmesi imkansızdır (Heywood, 2011, s. 107). Hayek’in “bilginin kompleksitesi problemi” olarak adlandırdığı bu problem, Keynes’in öngördüğü şekilde ekonomik kararların bürokratlar tarafından alınmasının piyasa içindeki sınırsız ve akışkan bilgilerin tümünü bilmeyi gerektirdiğini, bunun da imkansız olduğunu ifade ediyordu. Hayek’e göre piyasa dev bir sinir sistemi gibi işleyen ve içindeki tüm aktörlerin bilgilerini fiyat mekanizması ile kendiliğinden gerekli yerlere ileten, ancak tek bir elden kontrolü imkansız büyük bir mekanizmadır. Bu mekanizma kendi haline bırakıldığında iktisadın doğal kanunları işlemeye başlar, verimlilik artar ve istikrarlı ekonomik büyüme ortaya çıkar. Piyasa sayesinde aynı zamanda üretim, bireylerin ihtiyaçlarına duyarlı hale gelir ve herhangi bir mal veya hizmetin yokluğu gibi olumsuz bir durum yaşanmaz. O nedenle serbest piyasa ekonomisi, aynı zamanda, bireysel

tatminin maksimize edilebileceği yegane ekonomik modeldir (Hayek, 1945, s. 525-530).

Hayek, sosyalizmin veya karma ekonomik modelin sadece iktisadî verimsizliğe değil aynı zamanda bireysel özgürlüklerin baltalanmasına da yol açtığını düşünmekteydi. Ona göre devletin ekonomiye herhangi bir müdahalesi ancak yeni bir bürokratik araçla mümkün olabilir ve bu bürokratik aracın kuruluşu çeşitli şekillerde bireylerin haklarının ve hürriyetlerinin ihlalinin doğurur. Bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesine bir kere göz yumulursa buradan adım adım totalitarizme gitme tehlikesi ortaya çıkar. (Hayek, 2013, s. 127-130). Hayek'e göre bireysel özgürlüklerin en önemli teminatı olan hukukun üstünlüğü ilkesini korumanın temel şartlarından birisi devletin keyfi iktisadî müdahalelerini önlemektir, çünkü doğası itibarıyla ekonomi, devletin zorlayıcı araçlarının kullanılacağı bir mecra olmadığından, ekonomiye yapılan müdahaleler çoğunlukla bürokrasiye daha fazla müdahale için sebep verir. Bunun sonucunda ise siyasî müdahaleler başlar ve buradan adım adım tiranlığa gidilebilir (Hayek, 2013, s. 311-14). Sonuç olarak bireysel özgürlükleri ve liberal demokrasiyi korumak için serbest piyasa ekonomisi uygulanmalı ve devlet ekonomiye asla müdahale etmemelidir.

Mises, Hayek, Nozick, Friedman gibi neoliberallerin fikirlerinin yanında Yeni Sağ'ı besleyen başka bir siyasi gelenek, kökleri utiliteryanizmde yatan kamu tercihi okulu idi (King, 1988, s. 793-794). Kurucu babalarından Buchanan (1979, s. 184)'ın "iktisadın araç ve yöntemleri ile siyasî karar alma sürecinin analizi" olarak tanımladığı kamu tercihi okulu, klasik iktisadın rasyonel kâr maksimize edici birey imajı olan *homoeconomicus* önkabulünü siyaset bilimine uygulayarak, demokrasinin en temel varsayımlarından birisi olan kamu görevlilerinin "kamu yararı" denilen belirsiz bir kavram uğruna çalıştıkları düşüncesini sorguladı. Niskanen (2007), kamu tercihi perspektifini kullanarak geliştirdiği bürokrasi analizinde bürokratların da sıradan insanlar gibi kâr maksimize edici olduklarını, dolayısıyla doğası gereği bürokrasinin genişleme eğiliminde, verimsiz ve etkinsiz olduğunu ileri sürdü. Tullock, "rant kollama (*rent seeking*)" kavramını geliştirerek gelişmiş demokrasilerdeki çıkar gruplarının politikacı ve bürokratları etkilemek için yaptıkları masraflı ama verimsiz lobi faaliyetlerine dikkat çekti (Butler, 2012, s. 75-76). Kamu tercihi araştırmacıları gittikçe genişleyen devleti dizginlemenin en güvenilir yolunun onun gelir kaynağı olan vergilerin alımını kısıtlamak olduğunu ileri sürerek anayasal iktisat adı verilen yeni bir bilimsel araştırma alanının temellerini attılar. Bu alanda çalışan araştırmacılar devletin vergi toplayabileceği gerekçeleri minimuma indirip bunları net bir şekilde sıralayarak, vergi koymayı anayasal bazı şartlara bağlamak suretiyle zorlaştırmanın yollarını aradılar. Sonuç olarak kamu tercihi yaklaşımı özellikle Britanya ve ABD'de bürokrasinin verimsiz olduğuna dair düşünceyi pekiştirdi ve serbest piyasa savuculuğunu besledi.

Yeni Sağ'ın iki damarından birincisini neoliberalizm ve kamu tercihi okulunun oluşturduğu yukarıda ifade edildi. İkinci damar ise muhafazakarlıktır. Yeni Sağ çoğunlukla muhafazakarlık başlığı altında incelense de aslında onun içindeki klasik liberal iktisadî temalar daha belirgindir. Nitekim Yeni Sağ hareketin yükselmesindeki en büyük fikri rol, yukarıda da ifade edildiği gibi, Avusturya İktisat Okulu ve Amerikan neoliberallerininindir. Yeni Sağ'ın muhafazakar temalarının ise bir dizi tarihsel gelişmenin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlar, en kısa şekilde, Max Horkheimer'in kavramsallaştırdığı "araçsal akıl"ın ve bilimsel ilerlemenin ortaya çıkardığı bazı koşulların ürünü olarak görülebilir.

Horkheimer, erken modern döneme kadar Batıda aklın evrene içkin ve doğal hukukla yakından

ilişkili bir yeti olarak görüldüğünü, ancak erken modern dönemden itibaren aklın sadece insanın sahip olduğu mekanik bir kabiliyet olarak görülmeye başladığını söyler. Erken modern döneme kadar Avrupa'da hukuk teorisinde Aquina'lı Thomas'ın geliştirmiş olduğu Katolik hukuk doktrini baskındı. Horkheimer'a göre Aydınlanma, insan aklını evrenin anahtarı olarak kurgulayan bir projeydi; Aydınlanmanın merkezî teorilerinden birisi olan doğal hukuk, aklın tabiata veya insan doğasına içkin belirli kuralları anlayabileceğini öne sürüyordu. Bu ise zamanla dinî hukukun yerini doğal hukuk doktrinlerinin almasıyla sonuçlandı. Ancak David Hume, 18. yüzyılda aklın normatif işlevinin olmadığını ikna edici argümanlarla ortaya koydu ve Hume sonrası dönemde akıl, sadece, olgular arasında bağ kurmaya yarayan, hesap yapabilen ve normatif işlevi bulunmayan bir işlemci olarak görülmeye başlandı – akıldan herhangi bir şekilde hukuk kuralları çıkamazdı. Bir hukuk kaynağı olarak din de ötelendiği için hukuk felsefesi büyük ölçüde önce kısa süreliğine utiliteryen sonra ise pozitif hukuk teorisyenlerinin kontrolüne geçti. 20. yüzyıla gelindiğinde artık Batıda bireylerin kendilerini sınırlayacağı inandırıcı kurallar kalmamış, akıl araçsallaşmıştı (Horkheimer, 2013). Bunun sonucu, Batıda önce Nazizm ve faşizmin, ardından da hedonizmin doğuşu oldu. 1960'lardan itibaren Batıda yükselen muhafazakarlık aslında aklın araçsallaşması sonucunda ortaya çıkan ve hedonizm başlığı altında toplanabilecek yaygın uyuşturucu kullanımı, suç oranlarının yükselişi, aşırı musamahakâr çocuk yetiştirme, üniversiteleri bırakan öğrenci sayılarındaki ve boşanma oranlarındaki artış, ailevî birlikleliklerin zayıflaması, hippiler gibi gençlik gruplarının artması, LGBT hareketinin gittikçe tanınırlık kazanması gibi bir takım olgulara bağlanabilir (Marchak, 1991, s. 1-8; Heywood, 2011, s. 103-104).

20. yüzyılın son çeyreğinde muhafazakarlığın yükselişinin ikinci nedeni ise çeşitli tarihsel gelişmelerdir. Amerika'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla gelişen silikon çipli ileri teknoloji tüm sanayinin yeniden yapılanmasını, ulaşım ve iletişimde devrim yapılmasını sonuç verdi. Bu ileri teknoloji ve iletişim devrimi küreselleşmenin en önemli destekleri haline geldi. Avrupa'da ise yine savaş sonrası dönemde bir sonraki muhtemel bir Avrupa-ıçi savaşı önlemek ve refah yaratmak amaçlarıyla uluslararası bir örgütlenme olan Avrupa Birliği'nin temelleri atıldı. Amerika ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu yeni tarihsel gelişmeler artan göç hareketleri ile beraber ulusal birlikteliklerin aşınmakta olduğuna dair bir korkuyu tetikledi ve bu korku muhafazakar tavırları besledi. Sonuç olarak muhafazakarlık araçsal aklın doğurduğu sonuçlar, küreselleşme, ulaşım, iletişim ve ileri teknoloji devrimleri gibi bir dizi olay ve süreç ile beraber 20. yüzyılın son çeyreğinde canlandı (Marchak, 1991, s. 8-11; Heywood, 2013, s. 78-80).

Ancak neoliberal ve muhafazakar temaları içinde barındıran Yeni Sağ'ın global yükselişi aynı zamanda demokrasinin yükselişi olarak okunabilir mi? Samuel P. Huntington, 1974 sonrasında Asya, Afrika, Latin Amerika ve bazı Avrupa ülkelerinde demokrasi lehine yaşanan rejim değişimlerini veya mevcut demokrasilerin konsolidasyonunu “üçüncü demokrasi dalgası” olarak isimlendirmektedir ve bu demokratikleşme dalgası için Huntington'un işaret ettiği tetikleyicilerin bir kısmı Yeni Sağ'ın küresel yükselişiyle ilişkili görülebilir. Bunlar diktatörlük ve otoriter rejimlerin siyasî ve ekonomik başarısızlıkları ile beraber azalan meşruiyetleri, sanayileşmiş ülkelerdeki artan ekonomik üretimin gelişmekte olan ülkeler üstündeki siyasî etkisi, Avrupa Topluluğu ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı demokrasi ve liberalizasyonu küresel çapta desteklemesidir (Huntington, 1991, s. 35-88).

Yeni Sağ'ın yükselişiyle ilişkili olan “üçüncü demokrasi dalgası”nın sebeplerinden ilki, iktisadî

faaliyetlerin doğasının herhangi bir planlamayı kabul etmemesine rağmen diktatörlük ve otoriter rejimler toplumsal hayatın her yönünü planlamaya çalıştıkları için uzun vadede ekonomik olarak başarısız olmaları (Mises, 2007) ve bu durumun onların meşruiyetlerini halkın gözünde azaltmasıdır. İkinci olarak, Batılı liberal demokrasilerin dünyanın geri kalanına nazaran sahip oldukları bilimsel üstünlük onların daha fazla iktisadî üretim yapmalarına yol açmış ve bu ekonomik üretim geliştirmekte olan ülkeler üzerinde yaşam standartlarının yükselmesi ve nihayet otoriterizmi geriye çekici sosyal güçlerin canlanmasına sebep olmuştur. Üçüncü olarak ise Avrupa Topluluğu ve ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı desteklediği küresel demokratikleşme ve liberalizasyon politikaları 1974'ten itibaren gittikçe artan oranlarda üçüncü dünya ülkelerinde demokratik rejimlerin kurulmasına veya mevcut demokrasilerin pekişmesine yardımcı olmuştur. Sonuç olarak 20. yüzyılın son çeyreğinde Yeni Sağ'ın yükselişi ile üçüncü demokrasi dalgasının doğuşu ve ilerlemesi arasında yakın bir pozitif ilişkinin varolduğu söylenebilir.

20. yüzyılın son çeyreğinde yükselen bu iki olgu (demokrasi ve Yeni Sağ hareket) arasındaki ilişki aslında demokrasi ve liberalizm arasındaki olumlu ilişkinin yansıması olarak görülebilir. Yayla'nın da işaret ettiği gibi (2012, s. 47), demokrasi temelde halkı kimin yöneteceği sorusuna çoğunluğun yöneteceğine dair verilen bir cevap olarak bir siyasi sistemdir; ideoloji değildir. O nedenle demokrasinin alternatifleri monarşi veya diktatörlük gibi başka siyasî sistemlerdir. Bu bakımdan demokratikleşme, demokrasinin başka siyasî sistemlerin yerini alması ve demokrasinin unsurlarının yerleşmesidir. Liberalizm ise halkın nasıl yönetileceği sorusuna, kısaca, mümkün olan en az müdahale ile yönetileceğine dair verilen bir cevap olarak bir ideolojidir. Liberalleşme bir ülkede bireysel hürriyetlerin genişlemesi, insan hakları ihlallerinin azalması, ekonominin serbestleşmesi, basın ve sivil toplumun özgürleşmesi gibi bir dizi parametre ile ölçülebilir. Liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişki ise büyük ölçüde demokrasinin yararına olan bir ilişkidir, çünkü insan hakları, rızaya dayalı sınırlı yönetim, bireysel özgürlükler gibi liberal ilkeler çıkarıldığında demokrasi çoğunluğun diktatörlüğüne döner; bu açıdan modern demokrasi aslında liberal demokrasidir (Yayla, 1999, s. 123-129). O nedenle günümüzde anlaşıldığı şekliyle demokratikleşme aslında liberal demokratikleşme demektir. Dolayısıyla 20. yüzyılın son çeyreğindeki Yeni Sağ'ın yükselişi, Yeni Sağ'ın ihtiva ettiği liberal unsurlar nedeniyle aynı zamanda liberal demokrasinin muhtevastındaki liberalizm unsurunun da yükselişi anlamına da gelmeliydi, ki zaten Yeni Sağ ile beraber üçüncü demokrasi dalgası geldiği için demokratikleşme ile liberalizm arasındaki pozitif ilişki kendini göstermiştir.

Yeni Sağ siyasî programların üçüncü dünya ülkelerinde demokratikleşmeye nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koymak için neoliberal fikirlerin uygulamaya konulması sonucunda tedricen sökün eden piyasa-temelli sosyal güçlerin uzun vadede demokratikleşmeye nasıl katkıda bulunduğuna bakmak gerekir. Kısa vadede ise Yeni Sağ programlar serbest piyasa ekonomisini yerleştirmeye yönelik yapısal ekonomik reformlar yaptıklarından, aynı zamanda çeşitli sosyal kesimlere de teşebbüs hürriyeti vermiş olmaları açısından toplumların daha açık hale gelmesine katkıda bulundular. Uygulanan serbest piyasa ekonomisi sonucunda geliştirmekte olan ülkelerde palazlanan ve çeşitlenen burjuvazi ordu ve otoriter elitler gibi demokratik olmayan unsurların mevzilerinin geriletilmesinde önemli rol oynadı. Bu ülkelerdeki otoriter rejimler veya diktatörlükler çoğunlukla devasa bir bürokrasi eliyle işlediklerinden ötürü neoliberalizmin bürokrasinin verimsizliğine dair argümanlarının teşvik ettiği bürokrasilerin küçültülmesi

uygulamaları, otoriterizmin elinden baskı araçlarının bir kısmının geri alınması ve halkın rızasının temin edilmesi gerektiği fikrinin kuvvetlenmesi anlamına da geliyordu. Yapılan özelleştirmeler devletin ürettiği mal ve hizmetlerin özel sektör eliyle yürütülmeye başlanması anlamına geldiğinden dolayı özel sektörün bu el değiştirmeden sağladığı kazancın bir kısmı, halkın daha iyi bilgilendirilmesini sağlayarak seçim sonuçlarının halkın tercihlerine göre optimize edilmesine katkıda bulunacak yeni basın-yayın araçlarının kurulmasına kanalize edildi. Sonuç olarak, iktisadî liberalizmi uygulamaya girişen Yeni Sağ hükümetler aynı zamanda dolaylı yoldan ülke demokrasilerinin pekişmesi veya yeni demokrasilerin kurulması sürecini de başlatmış oldular.

Dönemin küresel politik atmosferine uygun olarak Turgut Özal'ın başını çekerek kurduğu Anavatan Partisi (ANAP)'nin Türkiye'de iktidarda bulunduğu 1983-1989 yılları arasında Yeni Sağ siyasi programlar uygulanmış, dolayısıyla ANAP söz konusu yıllar arasında küresel olarak yükselişte olan Yeni Sağ'ın Türkiye temsilcisi rolünü oynamıştır. Bu makalede de ANAP'ın uyguladığı Yeni Sağ politikaların Türkiye demokrasisine etkileri incelenmiş, bu politikaların demokratikleşmenin gelişmesindeki katkısı araştırılmıştır.

3. YENİ SAĞ'IN TÜRKİYE'DEKİ YANSIMASI OLARAK TURGUT ÖZAL

Öncelikle belirtmek gerekir ki Özal 1983 genel seçimlerinde %45,14 oy alarak tek başına iktidara geldiğinde ülke yönetimini sivil bir hükümetten değil, bir askerî cuntadan devraldı. Dolayısıyla Özal'ın iktidara gelmesi aynı zamanda Türkiye'de demokrasinin yeniden kurulması demektir. Bu nedenle bu çalışmada Özal döneminde demokratikleşme 1980 askerî müdahale öncesi dönemdeki demokrasiye kıyasen ölçülecektir.

Özal, askerlerden yönetimi devraldığı 1983'ten cumhurbaşkanı seçildiği 1989'a kadar ANAP'ın genel başkanı ve başbakan idi. Bu dönemde Türkiye'de demokrasi lehine bazı gelişmeler yaşandı; 1983'te demokrasinin yeniden kurulması askerî cuntanın iradesiyle gerçekleşse de daha sonraki dönemde demokrasinin derinleşmesi ve genişlemesi büyük ölçüde Özal'ın politikaları sonucundadır. Özal döneminde demokratikleşme temel olarak dört başlıkta incelenebilir. Bunlar (1) ekonomide liberalleşme, (2) bireysel hak ve hürriyetlerin genişlemesi ve güçlenmesi, (3) militarizmin gerilemesi ve siyasetin sivilleşmesi, (4) kamu yönetiminde reform ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi olarak sıralanabilir. Aslında bunların her birisi günümüz liberal demokrasisinin liberal öntakısında meydana gelen gelişmelerdir, ancak demokratikleşme denildiğinde liberal demokratikleşme kastedildiği için bunlar demokratikleşme başlığı altında incelenmektedir. Bu çalışmada sırasıyla yukarıdaki başlıklar altında 1983-1989 yılları arasında Özal hükümetleri döneminde gerçekleşen demokratik gelişmeler incelenektir.

Bu altbaşlıklara geçmeden önce Özal'ın Yeni Sağ fikirleri ilk olarak nerede ve nasıl benimsediğine değinmek gerekir. Özal'ın en detaylı biyografisini yazan Özdemir'e göre Özal, Malatya'da zaten dindar-muhafazakar bir çevrede yetişmişti; o nedenle kendisinin üniversite öğrencilik yıllarına varıldığında dindar-muhafazakar bir yönelim edinmişti (Özdemir, 2014, s. 17-24). İstanbul Teknik Üniversitesi elektrik mühendisliği bölümünde okurken de mühendisliğin teknokratik, pratik, iş bitirici, tekniği önemseyen, modernist eğilimlerini içselleştirmişti (Özdemir, 2014, s. 38-42; Bora, 2013, s. 593). Özal'ın liberal fikirlerle ilk yakından ilişkisi ise Dünya Bankası'nda çalıştığı 1 Temmuz 1971 – 20

Ağustos 1973 yılları arasındadır. Bu dönemde Özal, Amerikan zenginliğinin kaynağının serbest piyasa ekonomisi, bireysel teşebbüs özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi bir dizi liberal fikir olduğuna ikna olmuştu. Henüz ABD’den dönmeden önce bir nüshasını kardeşi Korkut Özal’a diğer nüshasını ise dönemin Adalet Partisi devrik başbakanı ve aynı zamanda yakından tanıdığı eski iş arkadaşı olan Süleyman Demirel’e olmak üzere 30’ar sayfalık iki mektup göndermişti. Bu mektupta Özal, hararetle bir şekilde Türkiye’nin sorunlarının nasıl çözülmesi gerektiğini liberal bir perspektiften anlatmaktaydı (Tümtürk, 2004, 1. böl.). Ayrıca o, Amerikan emperyal çok-kültürlülük düşüncesi olan “erime potası” fikrinden etkilenmiş ve bunun Türkiye’deki kimlik problemlerinin çözüm formülü olduğunu düşünmüştü. Erime potası fikri aynı zamanda Türkiye’nin de Amerika benzeri Osmanlıcı bir emperyal genişleme imkanına sahip olabileceği düşüncesini Özal’ın aklına getirmişti. Özal’ın siyasete girmeden yaklaşık 10 yıl önce ABD’de geçirdiği bu iki yıl, Amerikan neoliberalizminin onun düşüncesi üzerinde kuvvetli bir etki bırakması ile sonuçlanmıştı (Özdemir, 2014, s. 83-84). Şimdi Özal’ın iktidarda bulunduğu 1983-1989 döneminde Türkiye’nin demokratikleşmesine yaptığı katkılar incelenebilir.

3.1 Ekonomide Liberalleşme

Ekonomik liberalizasyonun birbirinden farklı mekanizmalarla demokratikleşmeye yaptığı katkılar çalışmanın başında açıklanmıştı. Çeşitli konuşmalarına bakıldığında Özal’ın liberal ekonominin demokratikleşmeye katkı yapmaktan öte demokrasinin bizatihi temeli olduğunu düşündüğü görülmektedir ve bu fikir Özal’ın aldığı eğitimle de uyumludur. Özal, sosyal bilimler alanında yoğun herhangi bir eğitim almadığından ötürü, Yayla’nın da belirttiği gibi (2013, s. 585), derin bir felsefeye bilgisi ve analitik düşünce yapısından yoksundu, ancak kuvvetli ve meraklı bir gözlemciydi. İktisadî liberalizmin demokrasinin temeli olduğunu ifade eden çok sayıdaki demecilerinden birinde Özal,

Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak. Bu yolla ekonomi güçlenecek, havadan para kazanma yolları kapanacak. Bütün bunlara paralel olarak da demokrasi gelişecek. Batıda da demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmıyor mu? Karaborsayla, kuyrukla demokrasi kurulamaz. Demokrasi için ekonominin ayakları üstünde kalması lazım (Cemal, 2013, s. 255).

demekte; diğer bir demecinde ise “Gerçek anlamda demokratik ortama geçebilmek için önce serbest piyasa ekonomisi uygulamak zorundayız. Bunun için gerekli koşulları yarattıktan sonra, demokrasinin kendisini geliştirmesi mümkündür” (Duman, 2010, s. 361) demektedir. Bu ifadelerden de açıkça belli olduğu gibi Özal, ekonominin liberalleşmesinin toplumda ticareti artıracığını, refah seviyesini yükselteceğini, bireysel teşebbüsü güçlendireceğini ve dolayısıyla beşerî ilişkilerde bir yumuşama ve güven doğuracağını, toplumun çeşitli kesimlerinin ekonomik olarak canlanmasının ise uzun vadede demokrasinin temelini oluşturacağını düşünmekteydi.

Bu demokrasi anlayışıyla uyumlu olarak Özal, daha yönetimi askerlerden devralmadan önce 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik reform paketini hazırladı ve bu paket hemen uygulamaya konuldu. Bu program Cumhuriyetin kuruluşundan beri karma ekonomik model çerçevesinde uygulanmakta olan ithal ikameci ve korumacı ekonominin terkedilip dalgalı kur politikası, dış ticarete liberalizasyon, ihracata dayalı iktisadî büyüme, özelleştirme, özel sektörü ekonominin lokomotifine yapmaya matuf düzenlemeler, kamu harcamalarının azaltılması, fiyat denetimlerinin kaldırılması, yabancı sermayeyi özendirmek için bazı önlemler alınması gibi muhtelif ekonomik politikaları içinde barındıran

liberal ekonomik modele geçişi öngörmekteydi (Türköz, 2016, s. 110; Oral ve Erdoğan, 2014, s. 38).

Özal'ın 1980'li yıllarda çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalar onun iktisadî düşüncesinin liberalizmin en çok hangi damarından beslendiğini ele verir niteliktedir. Örneğin, 2 Kasım 1981'de II. İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada Özal, "Ekonominin tabii kanunları vardır. Bu kanunların dışına çıkarak nehri tersine akıtmaya çalışmayalım. Ekonomide arz-talep sistemi varken fiyat kontrollerinde dayanmak kara borsa ve çifte fiyatları doğurur (Birand ve Yalçın, 1999, s. 4. böl.)," bir başka konuşmasında ise, "Serbest ekonominin kendi kaideleri vardır. Ekonomik kaidelerin dışına çıktığımız zaman, onu sanki yukarıya doğru gitmeye zorladığımız bir nehir gibi yaparsınız. Nehir aşağıya doğru akar, yukarıya doğru gitmesi mümkün değildir" (Duman, 2010, s. 314) demiştir. Bu ifadelere bakarak onun iktisadî düşüncesinin Hayek'ten ziyade Murray Rothbard'ın doğal hukukçu liberal ekonominin etkisinde bulunduğu söylenebilir.² 1979'da Aydınlar Ocağı'nda yaptığı "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" başlıklı konuşmasında ise küresel düzeyde Keynesyen ekonomik modelin terkedildiğini ve dünyanın liberal ekonomiye yönelmekte olduğunu bildirmektedir:

1980'li yıllar bütün dünyada 'ortak bir kanaatler bütününden' yani, devletçi doktrinlerden, 'yeni bir bütüne,' devletçilik karşıtı mücadeleye girildiği yıllardır. Bu yıllar aynı zamanda kitleler çağının sona erdiği yıllardır. Mikro-enformatik ileri biyo-teknolojinin birleşmesi şeklinde ifade edeceğim teknolojik ihtilal, daha çok refah sağlayabilmek için kitlelerin büyük sanayi tesislerinde, şehirlerde yoğunlaşması gereğini ortadan kaldırmıştır. Kitleler çağının sonu anlamına gelen bu gelişme bir anlamda tekil insanı bir kere daha dünyanın merkezine oturtan, bağımsızlığını ifade eden gelişmedir. Bireye bağımsızlığının iadesi demek, kitleyi birey karşısında üstün kılan anlayışın, yani devleti bireyin karşısında üstün kılan anlayışın ortadan kalkması demektir. Yeni görüşte güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet, harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelmeyen devlet değildir. Güçlü devlet, bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet, bir mabut veya baba değildir (İzmirli, Gökbuğar ve Özer, 2014, s. 246).

Özal, bu düşüncelerine uygun şekilde ithal ikameye dayalı ekonomik modeli terkedip ihracata dayalı ekonomik büyüme modelini benimsemiş, bunun neticesinde de ihracat ve büyüme oranları hızla artmıştır (Duman, 2010, s. 316-318). Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nda yapılan değişikliklerle Türk lirası konvertibl edilmiş, bireylerin ve kuruluşların döviz bulundurması, bankalarda döviz hesabı açmaları serbestleştirilmiş, uluslararası finansal sermayenin önündeki engeller kaldırılmış ve bunların neticesinde Türkiye'deki çeşitli ürünlerin kıtlığı ortadan kalmış ve piyasa rahatlamıştır (Eştürk, 2006, s. 82). Hızlı bir şekilde Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler)'nin özelleştirilmesine girişilmiş ve buradan elde edilen paralarla İkinci Boğaz Köprüsü gibi altyapı yatırımları yapılmıştır. Özal, altyapı yatırımlarından en çok her yere elektrik götürme ve telefon kabloları döşeme gibi iletişim teknolojisine ve köprüler yapma gibi ulaşım ile ilgili projelere önem vermiştir. (Duman, 2010, s. 320-323).

Özal, doğal hukukçu neoliberal iktisatçıların yanında aynı zamanda kamu tercihi okulundan da haberdar gözükmektedir. Başbakanlık müsteşarı ve Özal'ın en yakın arkadaşlarından birisi olan Hasan

² Doğal hukukçu liberal iktisat anlayışının 20. yüzyıldaki en etkili temsilcilerinden birisi olan Murray N. Rothbard'ın bazı eserleri için bkz. M. N. Rothbard (2012), *Ekonomiyi Anlamak* (N. Kandemir, Çev.), Ankara: Liberte; M. N. Rothbard (2009), *İnsan, İktisat ve Devlet*, 2 Cilt (A. Uzun ve A. M. Uzun, Çev.), Ankara: Liberte; M. N. Rothbard (2009), *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyen* (M. Acar, Çev.), Ankara: Liberte; M. N. Rothbard (2009), *Özgürlüğün Etiği*, (R. Tapramaz, Çev.), Ankara: Liberte.

Celal Güzel, Özal'ın "Hasan, biz ilk altı ayda bilemedin bir senede ne yaparsak onu yaparız. Ondan sonra bize yaptırmazlar, çünkü politika böyledir. Bir sürü *menfaat grubu* vardır, her biri paçamızdan asılır, biz de popülist politika yapmak zorunda kalırız, bu gerekli sert reformları, değişiklikleri yapamayız [vurgu eklendi]" dediğini aktarır (Tümtürk, 2005, s. 4. böl.). Özal'ın ifadesinde geçen "menfaat grubu (*interest group*)" kavramı kamu tercihi teorisinin önemli kavramları arasındadır. Özal'ın yaptığı reformlar sonucunda kendisinin de umduğu gibi anadolu firmaları güçlenmiş, sosyal hareketlilik artmış, Türkiye'nin her yanında ulaşım ve iletişimde çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Sonuç olarak Özal'ın liberal ekonomik politikaları Türkiye'de sivil toplumun gelişmesini, sosyal hareketliliğin ve siyasi mobilizasyonun artmasını sağlayarak demokrasinin sosyal zeminine katkıda bulunmuştur.

3.2. Bireysel Hak ve Hürriyetlerin Genişlemesi ve Sağlanması

Bireysel hak ve hürriyetler liberal demokrasilerin temel dayanakları arasında yer alır. Özal'ın başbakanlık görevine başladığı 1983 yılına kadar Türkiye'de demokrasinin en önemli eksiklikleri arasında bireysel hak ve hürriyetlerin önüne konulmuş sınırlamalar bulunmaktaydı. Özal dönemine kadar Türkiye'de yalnızca Türk etnik kimliğinin resmî tanınırlığı vardı; Türk dili ve kültürü haricinde diğer dil ve kültürlerin kamusal alanda herhangi bir görünürlüğüne izin verilmemekteydi. Yerleşik resmî ideoloji olan Kemalizm sadece İslam'ın sünnî yorumunun varlığını kabul eder ve onu da kamusal alana sokmamaya çalışırdı. Kemalizm, dinin sosyal gerçekliğini kerhen kabul etmiş ve dini zorunlu olarak bireylerin vicdanlarına hapsolması gereken bir olgu olarak görmüştü. Aynı zamanda Alevilik gibi heterodoks İslam yorumlarını ise Kürt etnik kimliğine karşı yaptığı gibi kamusal alandan uzak tutmaktaydı (Aktürk, 2015, s. 139-50; Özbudun, 2011, s. 101-102). Bu nedenle Özal dönemine gelindiğinde Türkiye vatandaşları arasından Kürtler, Aleviler ve dindarlar başta olmak üzere kamusal alandan dışlanan diğer tüm toplumsal kesimlerin Türkiye devletine olan bağlılıkları zayıflamıştı.

Bu durumun farkında olan Özal, 1983'te iktidara geldiği ilk yıldan itibaren Türkiye'deki sosyal sözleşmenin çerçevesini genişletmeyi amaçlayan bazı girişimlerde bulundu. Kürtçe konuşma yasağını kaldırdı (Oral ve Erdoğan, 2014, s. 35); ilk defa üst bir makamdan Kürt kelimesini telaffuz ederek Kürtlerin varlığını kabul etti ve hatta kendisinin yarı Kürt olduğunu iddia etti (Oral ve Erdoğan, 2014, s. 48). Özal benzer şekilde resmî ideolojinin dışlayıcı laikliğinin aksine pasif laikliği savundu ve dindar cumhurbaşkanı olarak anıldı (Kuru, 2009, s. 169-172). Din ve vicdan özgürlüğü onun en çok dillendirdiği fikirlerden birisiydi (Oral ve Erdoğan, 2014, s. 42). Bu minvalde başörtüsü yasağına karşı çıktı ve kamusal alanda başörtüsünün serbest olmasını amaçladı (Kuru, 2009, s. 188). Kendisine bir gazeteci türban hakkında ne düşündüğünü sorduğunda şu şekilde cevap vermiştir:

İnanarak örtüyorsa, biz de laik bir devletsek, insan haklarına inanan demokratik bir devletsek buna karışmamamız lazım... Türban, sanıyorum bu medeni veya çağdaş bir görünümdür. Çağdaş bir görünüm olarak hiç olmazsa türbanı kabul etmek lazım. Çağdaş bir görünüm deyince illa saçını açmak manasını almamalıdır... Herkes dilediği kıyafeti seçer, türban takanlar takmayanları, türban takmayanlar da takanları kınamamalıdır, gerici falan gibi... İnanıyorsa bunu takar... Biz insanların daha hür olmasını istiyoruz. Dinî inançları onu gerektiriyorsa, bırakalım yazsın. Bundan korkmamak lazım (Oral ve Erdoğan, 2014, s. 45).

Özal'ın kendi partisinin programına da koydurduğu üç bireysel hürriyet vardır. Bunlar düşünce ve ifade hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ve teşebbüs hürriyetidir (Anavatan Partisi Programı, 1983). Örneğin bir konuşmasında Özal şöyle demiştir: "Değişim için üç önemli konuyu söyleyeceğim. Üç

önemli konu üzerinde hassasiyetle durmamız, bu prensiplerde devam etmemiz lazım. Bunlar üç ana hürriyettir. Bir tanesi fikir, düşünce hürriyetidir... İkinci önemli hürriyet, esas itibariyle din ve vicdan hürriyetidir. Üçüncü hürriyet de teşebbüs hürriyetidir (Uluç, 2014, s. 130).” Özal din ve vicdan hürriyetini önemsenenin yanında aynı zamanda 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde Milli Selamet Partisi (MSP)’nden İzmir milletvekili adayı olacak derecede İslamcı kesimle içiçeydi. Hatta Devlet Planlama Teşkilatı’nda bürokratik yaptığı dönemde kendisine “takunyalı” lakabı takılmış, halk tarafından dindar cumhurbaşkanı olarak tanınmış, Nakşibendi tarikatının İskender Paşa cemaatine mensup olduğu iddiaları hep gündeme gelmiş, bu cemaate ait İlim Yayma Vakfı’nın kurucuları arasında yer almış, Türk-İslam sentezi fikrini savunan Aydınlar Ocağıyla ilişki içerisinde bulunmuştur (Türköz, 2016, s. 113; Zürcher, 2013, s. 414). Bu yönüyle Özal’ın Türkiye’de resmî ideolojinin yumuşamasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Demokrasinin kapsamını genişletici bu politikaların yanında Özal, ayrıca toplumun tüm kesimlerine hitap eden, demokrasiyi güçlendirici çeşitli yasal düzenlemeler de yapmıştır. Türk Ceza Kanunu’nun 141., 142. ve 163. maddelerinin kaldırılması (Eştürk, 2006, s. 99), “İşkencenin Önlenmesine Karşı Avrupa Sözleşmesi” ile “İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”nin de aralarında bulunduğu insan haklarının korunmasıyla ilgili bir dizi uluslararası sözleşmeye taraf olunması (Dagi, 2001, s. 26-35), seçmen yaşının 21’den 19’a indirilmesi, TBMM’de bir insan hakları komisyonunun kurulması (Heper, 1992, s. 107), siyasî mahkumlar için sınırlı bir af çıkarılması, ölüm cezasının hapis cezasına çevrilmesi (Dagi, 2001, s. 32) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM)’ne bireysel hak ihlali başvurusunun tanınması (Dagi, 2001, s. 35) Özal döneminde bireysel hak ve hürriyetlerin korunması ve genişlemesine dair örneklerdir. Sonuç olarak Türkiye, Özal döneminde bireysel hak ve hürriyetler konusunda önemli demokratik ilerlemeler kaydetmiştir.

3.3. Sivilleşme (Militarizmin Gerilemesi)

Türkiye’de ordu 1960 askerî darbesinden itibaren tedricen siyasî mevzisini ilerletmiş ve 1960-1980 yılları arasında Türkiye’de siyasî arenayı neredeyse ipoteğine almıştı. Özal döneminde kaydedilen bir diğer demokratik ilerleme de siyasî ve toplumsal hayatın sivilleşmesi ve ordunun bu mevzisinden gözle görülür derecede geri çekilmesiydi. Sivil bir siyasî lider olarak Özal’ın askerî vesayetle mücadele etmesi sıradan görülebilir, ancak Özal diğer sivil siyasî liderlerden oldukça belirgin derecede daha etkin bir şekilde askerî vesayetle mücadele etti. Özal 1983’te iktidarı askerlerden teslim aldığı anda askerî vesayet hemen bitmedi, aksine Özal’ın ölüm yılı olan 1993’e kadar devam etti. Ancak Özal’ın bilinçli bir şekilde ve ısrarla izlediği siyasî ve toplumsal alanı demilitarize etme politikası önemli ölçüde derecede başarılı oldu. Heper’in de kaydettiği gibi (1992, s. 107), 1980-1983 yılları arasında asker tarafından konulmuş çeşitli kısıtlamalar 1980’ler boyunca tedricen kaldırıldı.

Özal döneminde sivilleşmeye dair birçok örnek verilebilir. Özal, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı’na asker yerine bir sivil olan Hiram Abbas’ı atadı (ancak yaşanan bir sıkıntı nedeniyle Abbas kısa süre sonra istifa etmek zorunda kaldı). Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri’ni Savunma Bakanlığı’na bağlamaya çalıştı. Resmî protokolde Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeleri olan dört askerinin ardından, başbakan olarak yedinci sırada olmasını eleştirdi ve 1987 başlarında protokoldeki yerini üçüncü sıraya taşımayı başardı (Cemal, 2013, s. 179-190). O dönemin başlıca yakın gözlemcilerinden biri olan gazeteci Hasan Cemal’e göre Özal, sohbetlerinde sık sık orduyu Batılı demokrasilerdeki olağan sınırlarına çekmek

amacından söz ederdi (Cemal, 2013, s. 180). Örneğin aralarında dönemin önde gelen gazetecilerinin bulunduğu özel bir sohbette Özal, “Amerika’da demokrasiyi tüccarlar ve çiftçiler kurdu. Bizde ise devleti kuran da ordu, askerler. Ordunun, bürokrasinin içinden gelen bir yeri var bizim memleketimizde. 1950 sonrasında bürokrasi toplumdaki yerini kaybederken 1960 geldi, yani 27 Mayıs (Cemal, 2013, s. 180),” demiştir. Özal, askerleri şortla denetlemeye çıkacak kadar askerî teamüllere *bilinçli bir şekilde* aykırı hareket ederek sivillerin askerler üzerindeki otoritesini tesis etmek için uğraşmıştır (Duman, 2010, s. 243). TSK içinde, askerî teamüllere aykırı bir şekilde, kendisinin istemediği bir general olan Necdet Öztoran’u emekli ettirip kendi istediği kişi olan Necip Torumtay’ı Genelkurmay Başkanı ataması (Birand ve Yalçın, 1994, 6. böl.) Türk siyasî tarihinde sivil-asker ilişkilerinde dönüm noktalarından birisi olarak görülebilecek önemdedir. Bununla alakalı olarak Özal’ın 24 Haziran 1987’deki Bakanlar Kurulu toplantısında söylediği sözler alıntılanmaya değerdir:

Bu bir ‘fait accompli’dir (oldubittie getirmek). Biz buna gelmeyiz. Genelkurmay Başkanlığında bir plan yapılmış, 2000 yılına kadar komuta kademesinin kimlerden oluşacağı tespit edilmiş. Böyle bir tespitten bizim haberimiz yok. Hükümet olarak bizim dışımızda geliştiriyorlar. Ancak böyle bir işlem sadece Genelkurmay Başkanlığı ile bağlantılı değil. Bu 1989’daki Cumhurbaşkanlığı hesaplarıdır. Cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili hesaplardır bunlar. Harbiyeden mezun olan teğmenler kendileri için ulaşılacak son mertebeyi hep cumhurbaşkanlığı olarak görüyorlar. Hayır, Harbiye’den mezun olan teğmenlerin ulaşacakları en son mertebe genelkurmay başkanlığıdır. Askerlerin gelebileceği en son makamın cumhurbaşkanlığı olmayacağını Türkiye’de de yerleştirmek lazım. Askerlerin kafasından cumhurbaşkanlığı düşüncesini silmek lazım. 2000 yılına kadar yapılan hesaplar ve planlamanın arkasında cumhurbaşkanlığı hesapları olduğunu iyi bilmek lazım. 1989 yılında seçilecek olan cumhurbaşkanı mutlaka sivil olacaktır. Sivillerden birini seçeceğiz cumhurbaşkanlığına (Cemal, 2013, s. 188).

Sonuç olarak Özal başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye’de sivilleşmeye büyük katkıda bulundu. O, “yavaş yavaş ağırlığını silahlandırılmış bürokratlara kabul ettirdi (Yayla, 2013, s. 586)” ve sonuç olarak Türkiye’de militarizmi önemli ölçüde gerilettilti.

3.4. Kamu Yönetiminde Demokratikleşme

Özal dönemindeki demokratikleşmenin sacayaklarından birisi de kamu bürokrasisinde ve yerel yönetimlerde demokrasi lehine gerçekleştirilen reformlardır. Özal, İngiltere ve ABD’deki Yeni Kamu İşletmeciliği (*New Public Management*) akımından haberdardı ve Margaret Thatcher ile Ronald Reagan’ın o ülkelerde yaptıklarını Türkiye’de gerçekleştirmeyi kendine siyasî hedef olarak belirlemiştir. Ona göre Türkiye’de bürokrasi daha küçük, şeffaf, verimli ve etkin kılınmalı, KİT’ler özelleştirilmeli, piyasa güçleri devlet bürokrasisine zerk edilmeli ve yerel yönetimlerin malî ve idarî özerkliği artırılmalı idi. Özal’ın bu reformist politikaları Thatcher ve Reagan’ın politikalarına o kadar benziyordu ki, Thatcherizm ve Reaganizm yanında bir de “Özalizm”den bahsedilmeye başlandı (Aktan, 1988, s. 47).

Öncelikle belirtmek gerekir ki Özal, Türk kamu yönetiminin en baştan itibaren yanlış organize edildiğini düşünmekteydi. Bir konuşmasında, “Ülkemiz idare sistemini seçerken yanlış bir tercih yapmış ve Fransız sistemini kopya etmiştir. Fransız modeli, maalesef bugünkü dünyamızda bürokrasisi en ağır olan sistemdir ... Anglosakson sistemi dediğimiz Amerikan ve İngiliz sisteminde devlet memuruna, memur da vatandaşına güvenir (Uluç, 2014, s. 118),” demiştir. Özal, Anglo-Sakson bürokrasi yapılanmasından bahsederken etkin, verimli, şeffaf, hesap ve cevap verebilirliği yüksek bir örgütlenme modelini kastetmekteydi. Bu modelde devletin güvenlik ve adaleti sağlama temel işlevlerinden başka bir

işlevinin olmadığı düşünülür ve yerel yönetimlerde desantralizasyon liberal demokratik bir ilke olarak övülür. İzmir Ticaret Odası meclis salonunda verdiği demeçte Özal şöyle demiştir:

Ekonomik kalkınmada devletin esas rolü, tanzim edici ve gelişmeyi teşvik edici olması, fertlerin ve kuruluşların ekonomik münasebetlerini düzenleyici, ihtilafların halli, ekonominin rahat çalışması için sık sık değişmeyen kaideler koyması ve engellerin kaldırılarak randımanın yükseltilmesidir. Devleti küçültmek mecburiyetindeyiz. Devletin küçülmesi demek, devletin bir şey yapmaması değil, tam tersine devlet küçük ama güçlü olmalıdır (Eştürk, 2006, s. 95).

Özal aynı görüşleri parti ve hükümet programlarında ve seçim beyannamelerinde de dile getirmişti (ANAP Programı, 1983; ANAP 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, 1983; T.C. 45. Hükümet Programı, 1983). Örneğin 1983 Anavatan Partisi Programı'nda şu ifadeler yer almaktadır:

Kamu hizmetlerinin etkin süratli ve verimli yürütülmesi için Bakanlıklar, merkez ve taşra kuruluşları reorganize edilecektir. Mevcut idari yapımızda bakanlık ve kuruluş sayısının fazlalığı yüzünden çeşitli konularda hizmet bütünlüğü kaybolmuş, faaliyetlerinin büyük bir kısmını içine almak üzere süratli karar alınması veya alınan kararların uygulanması imkansız hale gelmiştir. 1930 yılında başbakan dahi sadece 10 bakandan meydana gelen TC hükümeti 1978 yılında 35 üyeye kadar çıkmıştır. Hükümet halen 26 üyeden meydana gelmektedir. Birbiriyle doğrudan ve yakından ilgili hizmetlerin aynı Bakanlık çatısı altında toplanması, karar ve hizmet bütünlüğünün sağlanması başlıca gayemizdir (ANAP Programı, 1983, s. 132-33).

Programda bu ifadelerin hemen ardından bakanlık sayısının 13'e indirileceği sözü verilmektedir. Benzer şekilde Özal'ın kurduğu T.C. 45. Hükümet Programı'nda (1983, s. 152-54) şöyle yazmaktadır:

Devlet hizmetlerinin aşırı formaliteler ve teferruat keşmekeşinden kurtarılması zorunludur. Bu amaçla bürokratik işlemlerin en fazla ve gereksiz olduğu alanlardan başlamak üzere konular tasnif edilerek işlemleri asgariye indirecek bütün tedbirler alınacak; kanun, tüzük, kararname, yönetmelik ve tebliğlerde gerekli değişiklikler yapılacaktır. Böylece devlet hizmetlerinin etkinliği artacağı gibi vatandaşlarımız rahatlayacak ve ekonomik gelişmeye katkı sağlanacaktır.

Bir başka konuşmasında ise Özal şunları söylemektedir:

Bürokrasi olan her yerde verimsizlik vardır. Bunları kaldırdığınız zaman kurumlar çok yüksek verimle çalışır. İşini bilen, becerisi olan, kabiliyeti olan insan kazanır. Eğer bürokrasiyi artırır ve kaideler koyarsak o vakit bir takım menfaat meseleleri, kurnazlıklar sistemin içerisine girer. Halbuki her şey serbest olursa, orada kafası daha iyi çalışan, uzun vadeyi gören, hesabını iyi yapan adam kazanır (Duman, 2010, s. 279).

Özal'ın bu düşüncelerinin ifade ettiği hedeflerin arkasındaki saikler arasında, kendi sözleri arasında bulunan saiklerin yanında, kamu bürokrasisi resmî ideolojinin yuvalandığı ana yatak olduğu için, resmî ideolojinin mevzisini geriletmenin de bulunduğu söylenebilir.

Özal bu görüşlerini yönetimi ele alır almaz yürürlüğe koydu. Önemli bürokratik kurumların başına genç bürokratlar atadı; KİT'leri özelleştirmeye çalıştı; 111 yerleşim yerine ilçe statüsü vererek ve Belediyeler ve İl Özel İdareleri Kanunu'nu çıkartarak yerel yönetimleri güçlendirmeyi amaçladı. 1983 yılında yerel yönetimlerin bütçesi 120 milyar TL'den 1988'de 1 trilyon 980 milyar TL'ye yükseldi. Çıkardığı İmar Kanunu ile belediyelere imar yaptırma, yapma ve onarma yetkisi tevdi edildi. Belediyelere ayrıca emlak vergisi gelirlerinin tamamı verildi. Nüfusu 500.000'i aşkın belediyelere büyükşehir belediyesi statüsü kazandırıldı ve bu belediyelerde toplanan vergilerin %5'inin bu büyükşehir belediyelerinde kalması kararlaştırıldı. Pek çok memur ataması yapılan yasal düzenlemelerle illerin uhdesine geçti (Duman, 2010, s. 281-82). Bunların yanında hizmette halka yakınlık (subsidiarite) ilkesine göre düzenlenmiş olan "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı" bazı çekinceler konulmakla birlikte onaylandı (Uluç, 2014, s. 35). Yapılan idarî reformlarla yönetsel yapı dinamikleştirildi, küçültüldü,

verimlilik ve etkinlik düzeyi artırıldı. Kamu bürokrasisinde yaklaşık 8000 olan unvan sayısı yaklaşık 1000'e düşürülerek ve on dört olan kademe sayısı yediye indirilerek örgütlenmede basitlik hedeflendi. Ayrıca bürokratik hiyerarşi de rahatlatılmaya çalışıldı (Duman, 2010, s. 280).

Tüm bu çabalarının sonucunda Özal, belirgin derecede Türkiye devlet bürokrasisinin verimlilik ve etkinliğini artırdı; hiyerarşi rahatladı. Devlet teşkilatlanması basitleştirildi ve daraltıldı. Bunlar hem otoriterizm ve totalitarizmin en önemli dayanağı olan bürokrasiyi sivil toplum karşısında zayıflattı ve bu açıdan demokratikleşmeye katkıda bulundu, hem de anti-demokratik unsurlar içeren resmî ideolojinin mevzisini geriletmesi ve devleti Heper'in tabiriyle (2015) aşkınlıktan araçsallığa çekmesi açısından Türkiye demokrasisinin kalitesini artırdı.

4. SONUÇ

Klasik liberalizmin iktisadî yönü ile muhafazakar siyaseti bir araya getiren melez bir siyasî hareket olan Yeni Sağ, Keynesyen politikaların ortaya çıkardığı ekonomik sorunların 1960'lardan itibaren kendisini göstermesi ile birlikte önce İngiltere ve ABD'de, sonra ise yayılarak tüm dünyada yükselişe geçti. Aynı dönemde Huntington'un sonraları üçüncü demokrasi dalgası olarak adlandırdığı bir küresel demokratikleşme eğilimi başladı. Bu makalede Yeni Sağ hareketin yükselişi ile üçüncü demokrasi dalgasının ortaya çıkışı arasındaki temel bağlantı noktasının Avusturya İktisat Okulu, Amerikan neoliberaleri ve kamu tercihi okulunun koalisyonundan oluşan neoliberalizmin yükselişi olduğu iddia edildi. Bu doğrultuda Yeni Sağ'ın demokratikleşmeye katkıda bulunduğunu tespit etmek amacıyla Türkiye'de Yeni Sağ'ın temsilcisi olarak görülen ve 1983-1989 yılları arasında iktidarda olan Anavatan Partisi'nin genel başkanı ve başbakan Turgut Özal'ın siyasî ve iktisadî politikalarının demokratikleşmeye olan katkısı incelendi.

Sonuç olarak Özal'ın başbakanlığı döneminde Türkiye'de demokrasinin güçlendiği söylenebilir. Özal, ekonomide liberalizasyon politikasını uygulayarak uzun vadede sivil toplumun gelişmesine önemli katkıda bulunacak piyasa güçlerini salıverdi. Onun uyguladığı serbest piyasa ekonomisi hem Türkiye'de halkın refahını artırması hem de toplumun açıklanması açısından demokratikleşmeyi besledi. Bunun yanısıra Özal, etnisite ve din konusunda resmî ideolojinin tabularını kırmaya çalıştı; ilk defa Kürt etnik kimliğinin mevcudiyetini tanıyan ve dinin kamusal görünürlüğüne karşı olmadığını söyleyen o oldu. Onun döneminde insan haklarının korunmasını amaçlayan çeşitli uluslararası sözleşmelere taraf olundu ve bireysel hak ve hürriyetleri kısıtlayan çeşitli yasal düzenlemeler kaldırıldı. Bu gibi uluslararası sözleşmelerin imzalanması ve iç yasal düzenlemelerin yapılmasıyla beraber Türkiye küresel sisteme daha entegre hale geldi ve bu durum Türkiye halkının bir açık toplum olmasına katkıda bulundu.

Bunların yanısıra Özal, iktidarı boyunca Türkiye'de politik ve toplumsal yaşamın ordunun denetiminden çıkması için etkili bir uğraş verdi. Özal'ın demilitarizasyon politikası askeri vesayeti belirgin derecede gerilettiler; resmî ideolojinin mevzilerini geri çekti ve sosyopolitik yaşam önemli ölçüde sivilleşti. Son olarak Özal, Yeni Kamu İşletmeciliği paradigmasından etkilenerek Türk kamu bürokrasisinde sürekli bir reform çabasında oldu. Onun döneminde kamu bürokrasisi basitleştirildi, küçültüldü ve yetkileri azaltıldı. Özal ayrıca yerel yönetimlerin idarî ve malî özerkliğini güçlendirdi. Bürokrasinin daha verimli, daha küçük ve daha etkin hale getirilmesini hedefleyen bu adımlar Türkiye'de demokratikleşmeye önemli katkılarda bulundu.

Bu sonuçlara bakarak bu makalenin Yeni Sağ politikaların demokratikleşmeye katkılarını Türkiye'de 1983-1989 yılları arasındaki Turgut Özal dönemi örneğinde gösterdiği söylenebilir. Bu nedenle bu makalenin siyasa tavsiyesi, bir ülkedeki muhafazakar siyasî parti ve siyasetçilerin liberal politikalar izleyerek, kendi muhafazakar sosyal tabanlarından kopmadan demokratikleşmeye katkıda bulunabileceklerini söylemek yönünde olacaktır. Özal'ın ABD'de Dünya Bankası'nda çalıştığı dönemde Yeni Sağ fikirlerden etkilenmesi olgusu ise henüz detaylı olarak incelenmemiştir. Bunu inceleyerek Özal'ın entelektüel gelişiminin izlerini sürmek ise başka bir çalışmanın konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (1988). Reaganomics, Thatcherism ve Özal Ekonomisi. *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Ekim sayısı, 47-55.
- Aktürk, Ş. (2015). *Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi (1983). Erişim 2 Haziran 2016, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/198604150%20ANAVATAN%20PARTİSİ%20PROGRAMI%20%20ANAVATAN%20PARTİSİ%206%20KASIM%201983%20SECİM%20BEYANNAMESİ%20HUKUMET%20PROGRAMI/198604150.pdf>.
- Anavatan Partisi Programı, 1983. (1983). Erişim 2 Aralık 2016, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/198604150%20ANAVATAN%20PARTİSİ%20PROGRAMI%20%20ANAVATAN%20PARTİSİ%206%20KASIM%201983%20SECİM%20BEYANNAMESİ%20HUKUMET%20PROGRAMI/198604150.pdf>.
- Ball, T., Dagger, R. ve O'Neill, D. I. (2014). *Political Ideologies and the Democratic Ideal* (9. baskı). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Birand, M. A. (Yönetmen) (1999). Özal'lı Yıllar [Belgesel, 10 böl.].
- Bora, T. (2013). Turgut Özal. T. B. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 7 Liberalizm içinde* (589-601). İstanbul: İletişim.
- Buchanan, J. M. (1979). *What Should Economist Do?* Indianapolis: Liberty Press.
- Butler, E. (2012). *Public Choice: A Primer*. London: The Institute of Economic Affairs.
- Cemal, H. (2013). *Özal Hikayesi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Dagi, I. (2001). Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years 1983-1987. *Middle Eastern Studies*, 37(1), 17-40.
- Duman, M. Z. (2010). *Türkiye'de Liberal Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Erdoğan, N. O. (2014). Turgut Özal Döneminde Türkiye'de Siyasi Liberalizm. *JOBEPS (Journal of Business, Economics and Political Science)*, 3(6), 35-53.
- Eştürk, Ö. (2006). *Türkiye'de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Hayek, F. von (1945). The Use of Knowledge in Society. *The American Economic Review*, 35(5), 519-530.

- Hayek, F. von (2013). *Kölelik Yolu*. (Y. Arsan ve T. Feyzioğlu, Çev.). Ankara: Liberte.
- Hayek, F. von (2013). *Özgürlüğün Anayasası*. (Y. Z. Çelikkaya, Çev.). Ankara: BigBang.
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. (N. Soyarı, Çev.). İstanbul: Doğu Batı.
- Heper, M. (Nis. 1992). Consolidating Turkish Democracy. *Journal of Democracy*, 3(2), 105-117.
- Heywood, A. (2011). *Siyasi İdeolojiler*. (A. K. Bayram vd., Çev.). Ankara: Adres.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (B. B. Özipek vd., Çev.). Ankara: Adres.
- Horkheimer, M. (2013). *Akıl Tutulması*. (O. Koçak, Çev.). İstanbul: Metis.
- Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: The University of Oklahoma Press.
- İzmirli, R., Gökbunar, R. ve Özer, B. (2014). Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 245-256.
- King, D. S. (1988). New Right Ideology, Welfare State Form and Citizenship: A Comment on Conservative Capitalism. *Comparative Studies in Society and History*, 30(4), 792-799.
- Kuru, A. (2009). *Secularism and State Policies Toward Religion: The United States, France, and Turkey*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Marchak, M. P. (1991). *The Integrated Circus: The New Right and the Restructuring of Global Markets*. Montreal, Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Mises, L. von (2007). *Sosyalizm*. (Y. Şahin, Çev.). Ankara: Liberte.
- Mises, L. von (2010). *Bürokrasi*. (F. Ergin ve A. Yayla, Çev.). Ankara: Liberte.
- Niskanen, W. A. (2007). *Bureaucracy and Representative Government*. New Brunswick, N. J.: Aldine Transaction.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal: Biyografi*. İstanbul: Doğan.
- Rothbard, M. N. (2009). *Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyân*. (M. Acar, Çev.). Ankara: Liberte.
- Rothbard, M. N. (2009). *İnsan, İktisat ve Devlet (2 Cilt)*. (A. Uzun ve A. M. Uzun, Çev.). Ankara: Liberte.
- Rothbard, M. N. (2009). *Özgürlüğün Etiği*. (R. Tapramaz, Çev.). Ankara: Liberte.
- Rothbard, M. N. (2012). *Ekonomiyi Anlamak*. (N. Kandemir, Çev.). Ankara: Liberte.
- Sargent, L. T. (2009). *Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis* (14. baskı). Belmont, CA: Wadsworth
- T.C. 45. Hükümet Programı (1983). Erişim 2 Haziran 2016, <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SİYASİ%20PARTİ%20YAYINLARI/198604150%20ANAVATAN%20PARTİSİ%20PROGRAMI%20%20ANAVATAN%20PARTİSİ%206%20KASIM%201983%20SECİM%20BEYANNAMESİ%20HUKUMET%20PROGRAMI/198604150.pdf>.
- Tümtürk, Y. (Yönetmen) ve Barlas, M. (Sunucu) (2004). Turgut Özal: Yeni Türkiye'nin Mimarı [Belgesel].
- Türköz, E. N. (2016). Özal'lı ANAP Döneminde Muhafazakar Düşüncenin Gelişimi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 103-116.

- Uluç, A. V. (2014). Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Vincent, A. (2010). *Modern Political Ideologies*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Yayla, A. (2012). *Siyaset Teorisine Giriş*. İstanbul: Kesit.
- Yayla, A. (2013). Özal, Özal Reformları ve Liberalizm. T. B. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 7 Liberalizm* içinde (584-588). İstanbul: İletişim.
- Yayla, A. (1999). Liberalizm ve Demokrasi: Mükemmel Olmayan Birliktelik, Tahammülü Güç Ayrılık. *Yeni Türkiye*, 25, 123-129.
- Zürcher, E. Jan (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.